

MIQUEL MARCO

Presentació del *Llibre de Fortuna e Prudència**

Senyor president de l'Acadèmia, Dr. Molas, Dr. Badia i Margarit, Dra. Butinyà, Dr. Martines, senyors acadèmics, familiars, amigues, amics, companys, assistents. Primer de tot vull agrair a la Dra. Butinyà i al Dr. Martines les seves paraules amables i potser excessivament generoses fruit, crec jo, de la llarga amistat que ens uneix i del temps que portem junts treballant en l'àmbit de la filologia. A continuació, voldria donar les gràcies oportunes a totes aquelles institucions i persones que han fet possible que el projecte de l'edició crítica del *Llibre de Fortuna e Prudència* sigui ja una realitat: la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, l'Institut Virtual Internacional de Traducció (IVITRA) de la Universitat d'Alacant i la Universidad Nacional de Educación a Distancia (UNED) de Madrid que com a institucions han vetllat i col·laborat perquè aquest treball s'hagi publicat. Però no vull deixar d'anomenar aquelles altres persones, sense l'esforç i el treball de les quals no s'hauria pogut editar el llibre. I crec que val la pena, esmentar-les. Primerament, un record entranyable a l'antic president de la Reial Acadèmia, el doctor Eduard Ripoll, ja que fou la persona que va creure fermament en aquest projecte i el gran artífex que avui es presenti el llibre; l'acadèmic Alberto Blecuca, que informà a la resta del consell de l'Acadèmia

* *El Llibre de Fortuna e Prudència de Bernat Metge*, edició crítica de Miquel Marco, Reial Acadèmia de Bones Lletres, Barcelona, 2010. Acte de presentació celebrat a l'Acadèmia el 14 d'octubre del 2010.

que valia la pena difondre aquesta obra metgiana mitjançant una edició; el secretari d'aquesta institució, Albert Corbeto, pel seu interès; Pere Illa, per la seva mà destra; l'impressor Francesc Soldevila, que al marge de fer molt bé la seva feina, ens va fer una edició completa, encara que pendent de correccions, per tal que poguessin presentar a corre-cuita el llibre a la setmana cultural catalana de Madrid, amb motiu de la diada de Sant Jordi, el passat 23 d'abril (la veritat és que això de presentar un clàssic català, com és Bernat Metge, al bell mig de Madrid, al Centre Cultural Blanquerna, va resultar una experiència molt intensa), i, a l'últim, el meu bon amic Jeroni Miguel pels seus suggeriments lèxics i el seu assessorament lingüístic.

I un cop fet aquest inici protocol·lari que obliga un acte d'aquest tipus passo a comentar-vos els diferents aspectes de l'edició crítica, i res millor que començar per la gènesi o prehistòria del projecte editorial.

Aquesta obra és la culminació d'un treball d'investigació realitzat pel curs de doctorat de la UNED de Madrid. El resultat final, en forma de llibre, es deu a la proposta del doctor i catedràtic de filologia Miguel Ángel Pérez Priego i a la voluntat de la doctora Júlia Butinyà ja que van ser ells els qui em van animar a publicar l'edició crítica del *Llibre de Fortuna e Prudència*.

L'obra, en si, és la refosa dels materials que conformen la meua tesi doctoral. Els aspectes que s'hi han inclòs són els següents: la biografia de l'autor, les seves obres, l'argument, l'estructura, les fonts d'influència en el marc narratiu i en el del contingut, els personatges, la llengua i l'estil, els manuscrits, l'establiment de l'*stemma codicum*, és a dir, la filiació dels manuscrits, el lèxic i l'edició crítica.

Però abans que aquests continguts passessin a formar part de la meua tesi doctoral hi va haver un llarg camí que va caldre recórrer obligatòriament.

La vida de l'ésser humà no és res més que un cúmulo de circumstàncies accidentals que van apareixent al llarg de l'existència humana i, de forma fortuïta, van conformant així les vides de les persones. Doncs bé, el *Llibre de Fortuna e Prudència*, l'edició crítica del qual avui presentem, és un d'aquests casos perquè la relació meua amb l'autor va ser també accidental i fortuïta. Els ho explicaré.

Cap a finals dels anys noranta vaig acabar els cursos de doctorat a la UNED (també és un fet accidental que anés a parar a Madrid a estudiar, tot i que en aquell temps treballava i vivia a Barcelona, però aquesta explicació la deixo per a una altra presentació per a no fer massa llarg l'acte

i avorrir l'audiència). La majoria d'aquells cursos estaven relacionats amb la literatura i la societat medieval. Fins i tot em vaig matricular en un curs de la Dra. Butinyà anomenat *L'Humanisme català i Bernat Metge* ja que la meva coneixença dels clàssics catalans medievals, aleshores, no era gaire extensa. Ramon Llull, Joanot Martorell, els trobadors provençals i Metge, sobretot, eren uns autors a qui no havia dedicat el temps necessari per saber d'ells a fons. I em va semblar una bona oportunitat per conèixer una mica més el notari català Bernat Metge. La veritat és que em va sorprendre molt gratament endinsar-me en la seva obra cabdal, *Lo somni*, però res més lluny del meu pensament que dedicar-hi un treball més exhaustiu. Tot i que, des d'un primer moment, la Dra. Butinyà insistia que Metge no estava degudament estudiat i hi havia molta feina a fer.

Jo, durant els anys anteriors, havia anat recopilant textos, treballs, articles relacionats amb la tesi que volia desenvolupar, i que no tenia res a veure amb l'humanista Metge. Fins i tot, ja havia cercat un títol ben ampul·lós: *Las danzas de la muerte en el contexto social del medioevo*, o una cosa semblant. Així que, un cop acabats els cursos de doctorat, expeditivament em vaig adreçar al Dr. Pérez Priego, gran especialista en teatre medieval, al qual vaig exposar les meves pretensions i li vaig fer cinc cèntims de tot allò que havia anat recopilant. Ell em va mirar i, amb el posat que solen fer aquells que han de donar una mala notícia, em va dir: «Siento mucho decirle que hace poco se ha presentado una tesis en la Universidad Complutense de Madrid sobre este tema, y poca cosa o nada queda para estudiar de las Danzas de la Muerte.» Podeu imaginar com em vaig quedar: com quan Prudència diu a Metge que ja està guarit de la seva malaltia espiritual i ell li deixa anar allò de: «e sembla'm que amb falles de foc / m'hagués hom donat per la cara.»

Suposo que em va veure tan compungit que el bon home em va dir per animar-me que em mirés alguna cosa de Lope de Rueda, com ara els seus famosos *Pasos*, o bé que en treballés el vessant d'actor i director de companyia teatral més que el d'escriptor de comèdies breus ja que aquell estava poc estudiat. Per a Lope de Rueda estava jo en aquells moments! Què en faria de tota la feina recopilada? Ja podia llançar-la a la bassa. I el títol? Què passaria amb el títol de la tesi? Tan orgullós n'estava que ningú no podia qüestionar que la seva creació era fruit del meu enginy i no podia morir així com així!

Vaig deixar passar un breu temps, ja sabem que el temps ho cura tot, o quasi tot, i un bon dia, casualment, sempre el fet accidental, va tornar a

caure en les meves mans el llibre que conté les obres completes de Bernat Metge. Com que per al curs de doctorat vaig haver de llegir exclusivament l'obra *Lo somni*, per fer-ne un treball, vaig decidir llegir-ne alguna altra pel fet que eren obres curtes. I em vaig decidir per *L'Ovidi enamorat*, *El Sermó* i la *Medecina*. L'estona divertida, entretinguda, i el fet de pensar que estava davant d'uns textos que mai no havia imaginat que s'escrivissin en català a finals del segle XIV, i que d'aquell autor calia saber-ne molt més, em van fer pensar a dedicar els meus esforços i treballs a aprofundir en alguna de les obres d'aquell home que, si bé ja m'havia impressionat amb la seva obra principal, no havia quallat del tot dins meu.

Així que tot decidit vaig exposar les meves intencions a la Dra. Butinyà i aquí comença, de fet, la història de la qual avui presentem el capítol final.

Però bé, ¿què tenia aquell escriptor català de finals del segle XIV que va fer que en poc temps m'oblidés de *Las danzas de la muerte en el contexto social del medioevo*? (títol que amb els anys, i us ho confesso aquí, m'he adonat que tampoc no és res de l'altre món i que com aquest n'hi ha molts, i el que són les coses, les coincidències, les casualitats: el títol del màster de filologia de la UNED on tinc l'honor d'impartir una assignatura és *Las literaturas hispánicas (catalana, gallega y vasca) en el contexto europeo*. No són les «danzas en el contexto social del medioevo» però el «contexto» sí que apareix. Una part del títol de la meva pretesa tesi que no va passar de ser només un títol, reflectida en aquest màster! Qui no es conforma és perquè no vol!)

Però ¿què havia vist jo exactament en aquell escriptor que feia poc era per a mi quasi un desconegut? Sobretot, la seva personalitat.

De Metge s'han dit moltes coses: que si era un ateu, un descregut, un aprofitat, un barrut, un home que rebia tracte de favor del rei, un home sense escrúpols que es va enriquir gràcies al seu càrrec a la Cort, un epicur (no és que aquest qualificatiu tingui connotacions negatives, un pot ser epicur i ser una bellíssima persona)... sempre ha estat mínimament mal considerat.

Metge fou encausat i empresonat diverses vegades i fou absolt en totes elles, i emprà la literatura com a mitjà per defensar la seva innocència. Aquests fets desperten, si més no, una certa curiositat i interès en qui pren coneixença dels fets.

També trobem no obstant això, qualificatius més positius: Bernat Metge és l'introduïdor de l'humanisme a la Península; un gran prosista medieval; un escriptor que per si sol ja val com una generació; el millor escriptor català del segle XIV.

Aquests dos pols oposats o contradictoris en la figura de Metge estan molt ben representats com a temàtica dins del *Llibre de Fortuna e Prudència*: el bé i el mal, la fortuna i la saviesa, la justícia i la injustícia, la fe i la raó. Potser aquesta controvèrsia va motivar que m'interessés per aquest autor. A més, un home que és capaç d'escriure el que a continuació us llegiré, no pot deixar insensible ningú.

A l'obra *L'Ovidi enamorat*, la descripció que ens fa de l'alcajota que contracta el protagonista i que trobarà dins del llit sense que ell ho sàpiga en lloc de la jove que vol seduir, és digna de la millor prosa burlesca.

Lo seu coll era tot nirviós, e les espatlles parien puntes agudes, e lo seu pit era dur com a roca, e les mamelles eren buides i ruades, això com són les bosses dels pastors, e en lo ventre havia tals rues [arrugues] que aparia solcs de camps; e les anques havia seques e les cuixes fort cruels, lo genoll havia inflat, plus dur que degun diamant. Així que tantost jo em lleví del llit e, tot felló, volguí metre la ganiveta.

No m'estranya gens que davant de l'espantall amb el qual es troba el protagonista volgué clavar-li un ganivet. Penso que pocs de nosaltres reaccionaríem de manera diferent si ens trobéssim aquell ésser repugnant i horrorós dins del nostre llit.

O aquells altres versos del Sermó, en què ens recomana:

Si volets haver muller bella / grassa e plena.
E no vullats haver paria [companyia] / de pobre gent
si no us donen de llur argent / o us fan fermansa
Ab viudes haurets diners / si us hi feixats [lligueu]
Jamés almoina no fariets / que això us perderiets.
Trellall llunyarets e desfici / de vostre cos.
Si el cor havets de falsia / serets del temps.
Siats de natura d'anguila / en quan farets.
E jamés no dejunarets / si no durment.

O bé quan compon uns versos per trobar una fórmula magistral farmacèutica que curi els mals d'amor:

Tost guarirets si voleu usar
Sovent la següent medecina
Del bon metge de Martorell.

Prendets un badall d'estornell,
E dues onces de besturri
Mesclat ab un poc de gingurri
E dos diners de baquiqueu.
[...]
Ulls de moscats hi mesclarets
E dos quarts de badufai
E dels cabells d'En Mardufai.
Ab los queixals de Gedeon
E de la barba d'Absalone
Hi mesclarets, ab un pipiu
E si llègremes de Daviu.
E puix hajau dos pans de mares
Qui sien ben secats al sol.

Amb una recepta d'aquest tipus, per descomptat que l'èxit amorós està assegurat!

Un personatge així havia d'acaparar la meua total atenció. No hi havia cap dubte.

Així és com Bernat Metge entrà a formar part de la meua família, ja no érem tres membres, sinó quatre. Metge venia a representar, dins del nucli familiar, el paper de l'oncle solter, era aquell membre de la família, ja entrat en anys, i que la resta de familiars veuen, amb resignació, que restarà per vestir sants. Era el tiet Bernat, i com un membre més de la família participava en els esdeveniments que ens ocupaven: m'acompanyava sovint a la feina, amb tren, autobús, metro; en alguna espera als aeroports; venia de vacances amb nosaltres, ens seguia en petites escapades al camp i, fins i tot, em donà conversa, un parell de cops, en un d'aquells llocs on es porten els nens petits per celebrar les festes d'aniversari i on les mares i els pares acostumen a parlar de les excel·lències dels seus respectius fills o filles. Doncs bé, en un lloc com aquest, ple de xivarri i soroll, el tiet Bernat, discretament, m'apartà cap a un racó, i vàrem poder discutir «d'alguns afers que per això no podia jaquir en lo tinter».

No penseu, però, que amb l'acabament de l'estudi del *Llibre de Fortuna e Prudència* Metge ha abandonat el si familiar, ni de bon tros. Continua presidint xerrades familiars, sortides, comentaris, discussions, el continuem

tenim present i crec que així continuarà fins a la resta dels nostres dies. La seva personalitat és tant atractiva que es fa difícil no esmentar-lo sovint.

I un cop hem parlat de l'autor, cal que ens referim a l'obra i potser que ho fem en un to no tan desenfadat per ser una matèria greu i important.

L'obra de Metge s'inscriu en un context cultural certament complex. L'últim terç del segle XIV (l'obra va ser escrita el 1381) és una època en la qual s'observen canvis de mentalitat en les lletres. Diversos estudis l'assenyalen com una època en la qual s'inicia la influència italiana en la literatura, arran de la introducció de l'humanisme a la Península. Es perfila, doncs, a la fi del segle XIV, una manera de pensar en els homes de lletres i intel·lectuals que aporta innovacions en la forma de creació estilística producte d'una activitat diferent a la d'èpoques passades. El focus que irradia aquesta nova concepció és la Cort. La labor duta a terme pels funcionaris de la Corona fa que aquesta nova estètica literària i aquesta nova cultura filosòfica es difonguin i es consolidin en els cercles cortesans. L'humanisme és més aviat una actitud, una cultura, una forma de pensar i d'entendre la vida.

Ara bé, si considerem l'humanisme des d'un vessant menys flexible, sense atendre les valoracions contextuals i les actituds humanes, si ens limitem a un humanisme de caràcter merament filològic, és a dir, aquell que estudia els clàssics gràcies al coneixement profund de la llengua i la literatura llatines, difícilment podrem parlar de cultura humanista en la Corona aragonesa a la fi del segle XIV. Així, doncs, en aquest context, el nostre autor escriu el *Llibre de Fortuna e Prudència*, una obra que reflecteix aquest canvi d'actitud respecte a l'edat mitjana tradicional, desvinculant-se de plantejaments ja caducs existents en l'època. No obstant això, l'obra no s'ha entès així, a causa, com deia abans, d'aquests plantejaments que solament atenen el vessant filològic, aquest sentit restringit del terme humanisme que es limita al coneixement dels autors clàssics assolit a través de la lectura, el comentari i la traducció dels textos. S'ha posat en dubte i, fins i tot, s'ha negat l'existència de l'anomenat humanisme català (actitud filològica, per altra banda, totalment respectable). Per a aquesta nova visió estètica de l'obra han estat fonamentals les aportacions i estudis de la doctora Butinyà, que han servit de punt de partida per a posteriors anàlisis sobre la recepció i el significat de l'obra, que s'ha d'entendre com una paròdia irònica de la solució tradicional escolàstica referent al tema desenvolupat: el concepte del

bé i del mal i la intervenció de la justícia divina. Per tant, ha de situar-se el *Llibre de Fortuna e Prudència* en un context de caràcter humanista ja que el nostre autor, a partir de l'ús diferent de les fonts d'influència, transmet una idea de profund racionalisme, escepticisme i rebel·lia davant els temes tractats i que la filosofia escolàstica resol d'una manera que no satisfà, en absolut, el nostre autor.

El *Llibre de Fortuna e Prudència* és un poema narratiu de caràcter al·legòric que consta de 1.194 versos aplejats de vuit síl·labes. Narra com el dia 1 de maig, el mateix autor, Bernat Metge, sofreix un accés d'angoixa i per combatre'l decideix sortir de casa a passejar prop del mar. Es troba amb un vell pobre, al costat d'una barca, nu, vestit simplement amb un barret de cànem i que porta a la mà un tros de pa i un got. Metge, com a bon cristià, decideix socórrer l'indigent oferint-li almoïna, però aquest la rebutja al·legant que Metge necessita més els diners perquè ell ja és feliç en la pobresa; no obstant això, li demana que li atansi una túnica que té a l'interior de la barca. Ell hi accedeix de bon grat i, en el moment en què puja a la barca, el vell la impulsa mar endins. La barca, sense rem, veles ni governall s'interna en el mar i s'inicia així el viatge a l'altre món del protagonista. Ell, després de lamentar-se de la seva situació per haver actuat com a home de bé, arriba a una illa on la naturalesa es comporta de manera contrària a l'ordre cosmològic establert. En aquest món a l'inrevés, discutirà amb l'al·legoria de Fortuna sobre la seva volubilitat i arbitrarietat. Posteriorment, apareix Prudència, acompanyada de les set arts liberals, la qual dialogarà amb el nostre autor, en un clar to escolàstic, sobre la iniquitat terrenal i l'actuació de la Providència divina. Després del diàleg, Metge és retornat a la barca en la qual havia arribat a l'illa i transportat de nou a la seva ciutat natal, Barcelona. Es dirigeix a la seva casa, procurant no ser vist per ningú per evitar possibles xafarderies per l'hora primerenca en la qual es passeja sol prop del mar.

L'obra presenta dos camps d'influència clarament definits: el marc estructural i el del contingut. Diverses obres influeixen directament en la composició del poema: el *Roman de la Rose* de Guillaume de Lorris i de Jean de Meun; l'*Anticlaudianus* d'Alà de Lilla; l'*Elegia de diversitate fortunae et philosophiae consolatione* d'Arrigo de Settimello, i la *Faula* de Guillem de Torroella. Totes elles, en diversa mesura, ajuden a conformar el marc narratiu en el qual es desenvoluparà el viatge del nostre autor a

l'illa de Fortuna i el posterior debat amb les al·legories. El *Roman de la Rose* influeix en la composició de l'illa de Fortuna i en el temps de la *narratio*. De l'*Anticlaudianus* destaquem també la descripció de l'illa de Fortuna i l'aparició de les set arts liberals que acompanyen Prudència. De l'*Elegia*, la naturalesa del diàleg entre Metge i Fortuna caracteritzat per un to groller i insultant, l'al·lusió a les set arts liberals i la referència a les respectives ciutats nadiues dels autors, Bolonya i Barcelona. De la *Faula*, el viatge a l'altre món en una barca sense rem.

En síntesi, Metge compon la seva obra amb materials procedents del context literari de l'edat mitjana i li dona una inequívoca estructura medieval; per això tria per a la seva composició poemes de l'època de notable difusió i èxit. La literatura és, per a ell, l'art de manejar, amb la màxima amplitud de coneixements i la màxima eficàcia estilística possibles, un conjunt de textos prestigiosos que ha llegat la tradició. Així, Metge s'adhereix al tòpic de la *imitatio* literària per aconseguir prestigi.

En relació amb el contingut de l'obra, l'autor utilitza també una sèrie de fonts que es relacionen amb el pensament escolàstic, i en concret amb el tema de l'origen del mal i l'actuació divina. Aquests textos són el *Llibre Sapiencial de Job*, la filosofia de sant Agustí, l'obra ortodoxa de Boeci, el *De Consolatione Philosophiae* i la moral doctrinal de Ramon Llull.

Totes les fonts d'influència presenten un tema de caràcter similar: el dubte i la incomprensió del personatge de l'obra davant el mal que danya injustament els bons. La solució que ofereixen aquestes fonts és la tradicional de l'escolàstica medieval: la necessitat de la fe i l'acceptació de la impossibilitat de l'home per jutjar racionalment la conducta de Déu, per ser una matèria que supera el límit del coneixement humà. Metge s'igualava als protagonistes d'aquestes fonts perquè necessita una resposta a aquests conceptes eticometafísics i, per això, també, exposa en la seva obra el problema que l'acuita. Però el nostre autor es desmarca de les fonts d'influència, perquè conclou de forma diferent. La filosofia escolàstica no contribueix a solucionar els dubtes de Metge i, per tant, aquest continua en la mateixa situació d'escepticisme que abans de proposar la controvèrsia. S'allunya, per tant, de Job, de sant Agustí, de Boeci, de Llull...

Hem de destacar que així com les fonts d'influència del marc narratiu de l'obra ja havien estat assenyalades per la crítica, no és així en el cas

d'algunes fonts del contingut. Hi ha reminiscències i paral·lelismes amb el *Llibre de Job*, amb obres de sant Agustí com les *Confessions*, *De Libero arbitrio*, *De natura boni*, *De Civitate Dei* o *De Moribus manichaeorum* que són aportacions originals de l'editor, fruit de les seves investigacions i estudis comparatistes amb les quals ha contribuït a completar el coneixement de l'*opera prima* de Bernat Metge.

En conclusió, estem davant de l'obra de Bernat Metge amb la qual inicia el camí d'obertura cap a l'humanisme, que tindrà el més clar i perfecte exponent en la seva obra cabdal *Lo somni*. I la fórmula emprada, que es repetirà en la composició d'altres obres, és la de parodiar gèneres literaris típicament medievals per incloure una sèrie de reflexions que rebutgen la filosofia escolàstica medieval i doten la seva obra d'un contingut conceptual humanista. I ja per acabar, el meu desig seria que aquesta edició crítica fos una forma de conèixer amb més profunditat, no solament l'obra sinó també el seu autor que, segurament, des del lloc on es troba, si ens ha escoltat, haurà passat una bona estona, entretingut i divertit, com a ell li agradava.